

A három kötetre tervezett kiadvány első kötete az alapítás évének sorrendjében tíz jezsuita kollégium (Nagyszombat, Kolozsvár, Gyulafehérvár, Nagyvárad, Vágsellye, Turóc, Homonna, Pozsony, Szepeskáptalan és Komárom) színelőadásainak anyagát tartalmazza, az egyes kollégiumokon belül az előadások időrendjében. A kollégium történetének rövid ismertetése és a legfontosabb források jelölése után kerül sor az egyes előadások ismertetésére. Az adatok: az előadás időpontja, a mű címe (témája), a darabot bemutató osztály megnevezése, ill. annak említése, ha az előadás nem latin nyelven folyt. Ezt követi az előadásra vonatkozó forrás teljes szövege, majd az esetenként megmaradt program, ill. kézirat címléírása, végül pedig a darabra vonatkozó korábbi szakirodalmi utalás.

Adott keretek között nem véljük szükségesnek az egyes adatok aprólékos vizsgálatát, a kisebb hiányok felderítését. Hangsúlyoznunk kell azonban a forrásanyag lehető teljességét s azt, hogy — ahol erre mód nyílt — pasztikus képet kapunk az előadás lefolyására vonatkozóan is. Így p.o. a Nagyszombatban 1649-ben tartott előadásokról Esterházy Pál személyes visszaemlékezéseit olvasva jól láthatjuk, hogy a kollégium akkori növendékei — később az ország vezető politikusai — milyen elmélyülten éltek át egy ilyen előadást, — melyet a források szerint sokszor kísért a közönség „applausus”-a.

Befejezésül a szerzői bevezetés egy fontos szempontjára kell a figyelmet felhívunk: ezek a latin, német, magyar, szlovák és román nyelven előadott színdarabok 16—17. századi művelődésünkben különleges jelentőségűek voltak, mivel „ebben a korban a nyelvi különbözőségek még nem jelentettek politikai jellegű nemzetiségi ellentétet”. Helyesen járt el tehát a szerző akkor, amikor a nem magyar nyelvű színjátszást is a korszak művelődésének egyenértékű, meghatározó tényezőjeként fogta fel.

Az első kötet láttán kíváncsian várjuk a folytatást a többi szerzetesrendek és más felekezetek vonatkozásában is. (MTA Könyvtára, Bp. 1984.)

TÓTH ANDRÁS

BETHLEN KATA ÖNÉLETÍRÁSA*

Meglehet, Bethlen Kata nem a legjobb emlékirója régi évszázadainknak, ma azonban az olvasók szélesebb táborában bizonyára a legolvasottabb. Az életmű „karcsúsága”, a férfi-kortársak latinizmusai-

* (A szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta Bitskey István.)

val kevésbé megterhelt nyelve, a neki osztályrészül jutott zaklatott életút mellett elsősorban érzelmeinek magasfokú izzása, kínzó és önkínzó őszintesége, az évszázadokon átsütő hevülete az, ami ma is vonzza és megragadja a vele ismerkedőt. Indokolt és főleg időszerű volt, hogy a múltunk értékei iránt érdeklődő s egyre gyarapodó olvasóközönség népszerű formában kézhez kaphassa — ha folyton növekvő számú leveleit, egyéb irományait nem is — legalább önéletírását, önálló formában is megjelentetve az ugyancsak a Szépirodalmi Könyvkiadónál, ugyancsak Bitskey István gondozásában kiadott, *Magyar emlékirók. 16–18. század* (Bp. 1982. Magyar Remekírók) c. kötet Bethlen Katára vonatkozó részét. A mű legutóbbi kiadása, 1963 óta ismét felnőtt egy új, nemzeti hagyományaink értékei között önállóan tájékozódni kívánó nemzedék, s az önéletírás fontosságával, népszerűségével megérdemli a különálló kiadást.

Az új redakció annál is szükségesebb volt, minthogy a szaktudomány lényeges pontokon lépett túl a negyedszázaddal korábbi állapoton. A Markos András által fölfedezett, a mondat közepén megszakadt írásművet ugyanazon mondat közepén folytató töredékek az önéletírás határát 1751-ről 1754-re tolták ki; további kiegészítésük — az író halála évének közeledtével — egyre kevésbé remélhető, így a csonka szöveget most már egésznek kell tekintenünk. A föllelt kiegészítés a nyomtatott mű csonkaságának rejtélyét is föloldotta, s a kiadás körülményeire is új fényt vetett. Nemcsak azzal, hogy a kiadás helyét, idejét, nyomdászának kilétét újra meghatározta (Sárdi Sámuel, Szeben 1760.), hanem főleg azzal, hogy az autográf és a Bod Péter által lemásolt, sajtó alá rendezett szövegrészek viszonyát tisztázta. (Érdekes, hogy Markos András közleményének második, az ItK-ban nem közölt részéből [RefSz 1965. 330–341.] milyen kevés hasznosul kiadványainkban.) A különálló ívekre, lapokra esetlegesen följegyezgetett műben ma kevesebb szerepet kell tulajdonítanunk az átgondolt, tudatos megkomponálásnak, többet a spontán önvallomásnak, s ma már bizonyítva látjuk, hogy a kicsiszolatlan, helyenként darabos írást Bod Péter (esetleg Málnási Lászlóval együtt) finomította műalkotássá, bár a beavatkozás mértékét meghatározó, tüzetes vizsgálatok még váratnak magukra.

Legfőképpen pedig megváltozott a Bethlen Katáról alkotott képünk a társadalmi háttér pontosabb megismerésével, a viszonyítás jobb lehetőségével. Bethlen Kata megítélését erősen befolyásolta a kor, amiben írói értékeit fölfedezték: a két világháború közötti időszak atmoszférája. A „nemzetietlennek” tekintett 18. században az „ősök vallásához” való ragaszkodás a nyelvi-nemzeti identitás megőrzésével látszott egyenlőnek, s a fenyegetettséggel szemben tanúsított hősie, végletes elzántság különleges értéket, „helyzeti energiát” kapott. Ma, amikor gazdagabb, több pontról megvilágított képünk kezd

kialakulni a 18. századról, Bethlen Kata szerepét is árnyaltabban látjuk. Az író műalkotó évtizedeiben, a század közepén a felekezetekben való gondolkodás már nem volt időszerű, s már nem fejezte ki a kor lényegét, fő problémáit. Ez az időszak, amikor a hit fokozatosan az egyes ember személyes ügyévé, magánügyggyé válik, éppen a felekezettől független, a mindennapi érintkezésben megnyilvánuló állampolgári erkölcs kialakulásának kora, s benne időszerű a polgári egymásmellettetés, a társadalomalkotás erkölcsi szabályainak fölismerése, tisztázása, a „mórestelenség”, az „incivilitás” megszüntetése. A sokvallású, soknemzetiségű államban centrális kérdéssé, értékke válik a valódi tolerancia — amelyet Bethlen Kata nem ismer. Bethlen Kata számára a „tolerancia” a saját vallása számára kivívott türelem; maga türelmet mások másféle vallásával szemben nem gyakorol. Élete legnagyobb, vissza-visszatérő rettenete, hogy haldokló, magatehetetlen állapotában a katolikus vallás utolsó szentségét erővel adják föl neki — ő maga katolikus férjének nem törekszik megadni a katolikus vallás szerinti utolsó vigaszt. Világlátása egyéni létsorsával magyarázható, s kegyetlen következetességében tiszteletreméltó — a relativumok világában az abszolút —, de konzervatív és időszerűtlen; ez is okozza, hogy törvényszerűen marad magára a maga szigetén a más eszményeket követő, az ő szemében „külső dolgokkal törődő” világban.

A társadalmi fejlődés megrekedése, a nemesség perspektíva-vesztése, a társadalmi élet immobilitása szétzilálja a korábbi barokk emlékirások fejlődésvonalát. A történetírói és szépírói elemeket, anekdotákat és forró önvallomást korábban egységes koncepcióban ötvözni képes műfaj most elemeire hullik szét. A vallomások típusa legművészebb megtestesülése Bethlen Kata önéletírása, s ez egyúttal a fejlődési ág végpontja is. Kemény, Bethlen Miklós, Rákóczi önvallomásai mintegy „az Istennek az emberek előtt” tett gyónások voltak, ám a közösségi érvény, amit az emberek ítélete alá bocsátás szándéka kifejez, egyre szűkül; Bethlen Kata megnyilatkozásai (Markos András fölfedezése óta tudjuk igazán) már esetlegesek, s még egy lépéssel tovább a *vallomás* mint irodalmi műfaj önmagát szünteti meg bezárkózásában, még az időnkénti följegyzés kivetítő szándékát is elveszítve, ahogy Bethlen Kata zárkózott be ágyasházába Istennel való társalkodása idejére. Már Bethlen Kata világa is nagyon zárt világ, amelyben a történetek csak mint Isten sújtó vagy enyhítő kezének eszközei kaphatnak helyet. A történelem — és nyilván egyéni hajlandósága — megfosztotta őt a kollektivitás élményétől, és sokszor emlegetett kegyessége ennyiben gyökeresen eltér a pietisták első, még más történelmi körülmények között felnőtt nemzedékétől. A biblia példázata, a rábízott talentumot elásó szolga Petrőczy Kata számára a közösséggért érzett felelősség igazolásául szolgált; Bethlen Kata szemében csupán az Isten mindenhatóságát példázza. Jótékonykodását nem a társadal-

mi felelősség, hanem saját kiválasztottságának igazolása vezérli; az identifikációs készség, a mások élményvilágával való azonosulás képessége hiányzik belőle. Sajátos szolipszizmus az övé, amiben minden esemény, tűz, árvíz, betörés és ismerősök halála azért van, hogy az ő lelkét próbára tegye, vagy megerősítse. Ebből a bezárkózó, csak az Isten számára megnyilatkozó önvallomásból nem visz tovább irodalmi út, a fejlődés folytonosságát az emlékirás egyéb, kisebb művészi igényű, de a megváltozott körülményekhez jobban alkalmazkodó ágai biztosítják.

Az *Önéletírás* új kiadása törleszt valamit abból az adósságból, amely irodalomtörténetírásunkat és könyvkiadásunkat Bethlen Katával szemben még mindig terheli. De nem pótolja, nem pótolhatja azt a nagyon hiányzó, az új eredményeket hasznosító kiadást, amely tartalmazná a részletes tárgyi, személyi-földrajzi jegyzetekkel ellátott önéletírást (a jegyzetek száma Sükösd Mihály kiadásához képest alig nőtt, s egy népszerűsítő kiadvány közönségének eligazítására aligha elegendő), s emellett Bethlen Kata szép számmal előkerült egyéb iratait is. Sok levele vált hozzáférhetővé az 1922-es „levél-őskiadás” óta. Már a meglevő levelek alapján is érzékelhető Bethlen Kata egyénisége két oldalának, a kegyes vallomástevedőnek és a gyakorlatias gondolkodású gazdasszonynak kettőssége, s ezek alapján világlik ki, hogy egyoldalú a köztudatban az *árva Bethlen Katáról* alkotott kép. Az „árva”, a „gyámoltalan” csak szerep volt a számára, fikció, amelyet önmagáról kialakítani kívánt, inkább taktika, semmint céltudatos, kemény egyéniségének valódi jellemzője. Mennyivel plasztikusabban, sokszínűbben rajzolódhatna ki az alakja, ha az eddigi féltucat címzett helyett az egész rokonság viszonylataiban foglalhatna helyet, ellentmondó érdekek és bonyolult emberi kapcsolatok között!

A kis kötet csökkentette, de teljesen nem küszöbölte ki a korábbi szövegközlés hiányosságait, például a rövidítések föloladatlanságát, a szövegátírás következetlenségeit (páreáltat, rezolúció, promóció; de causa, adessor, sőt sentencia). Zökkenőt okoz a Markos közölte, más átírási elveket követő szövegrész is például az így keletkezett következetlenségekkel (ekklészia — Ekklésia), a fölös számú szókezdő nagybetűvel (Mennyei Társaság, Boldogult Seregek stb.) és a fonetikus helyesírási elv beszüremelésével (egésség, láttya, állapottya). Népszerűsítő kiadvány lévén nagyon hiányzik belőle az idegen szavak és kifejezések magyarázata.

† Bitskey István utószava (a *Magyar emlékirók* kísérő tanulmányában írottakat is hasznosítva) jól oldja meg az ismeretterjesztés és népszerűsítés feladatát, és rövidségében is képes műfaj történeti áttekintést és irodalmi értékelést adni, összefoglalni Bethlen Kata életének legfontosabb eseményeit és írásművének fő jellemzőit, fölillantani egyéniségének összetettségét. Reméljük, sikerülni fog a boldogtalan felesé-

gen sajnálkozó vagy a szörnyeteg anyát kárhoztató, felszínes ítélezők helyett értő olvasókat szereznie a régi magyar próza élvezőinek táborába. (Szépirodalmi, 1984).

S. SÁRDI MARGIT

MAGYAR KÖLTŐK (18. SZÁZAD)

Faludi Ferenctől Berzsenyi Dánielig ível a magyar költészetnek az a fejlődési vonala, amelyet a Magyar Remekírók sorozatának Mezei Márta által válogatott és sajtó alá rendezett kötete átfogott. Az antológia címe a 18. század költői termésének áttekintését ígéri, valójában azonban szinte minden darabja a század második felében keletkezett, sőt egyes művek már a 19. század elejére datálódnak. Érdekes, hogy egyetlen költője sincs a kötetnek, aki még a korábbi, a 17. században született volna, de ez természetesen nem zárja ki azt, hogy egyes művek mégis e korábbi évszázad szellemét tükrözzék. Végeredményben csak helyeselhető, hogy a felvilágosodás korának poézise — amely szerves egészet alkot — egy kötetbe került, s nem a merev kronológiai határok, hanem a tartalom döntött az egyébként már régóta igényelt kötet arculatának kialakításában.

A Mezei Márta által összegyűjtött versanyag láttán még szembeötlőbb az a különbség, amely a 18. század első és második felének költészete között fennállott. Irodalomtörténetírásunkban már több esetben folyt vita az 1772-es korszakhatárról, arról, hogy ez az év megfelelő cezúrának tekinthető-e a kései barokk, illetve a felvilágosodás kezdete között, szükséges-e, valós jelenségeket takar-e a század irodalmának — és művelődésének — ez a periodizációja. Éppen Mezei Márta írt külön tanulmányt erről (*Irodalom és felvilágosodás*, Bp. 1974. 143–175.), ő jutott igen körültekintő vizsgálódás után arra az álláspontra, hogy 1772 helyesen maradt meg korszakhatárként, „nemcsak az évszázados hagyomány folytatásaként, hanem a legmodernebb eredmények, a marxista kutatási módszer alapján is”.

Természetes, hogy egyetlen korszakhatárt sem értelmezhetünk mereven, a fejlődés sohasem egyenes vonalú, hanem kitérőkkel, visszalépésekkel, buktatókkal tarkított, üteme sem egyenletes. A korabeli magyar poézis fejlődési tendenciája mégis eléggé világosan felismerhető: a század első felének jobbára kéziratossá váló költészete még egyértelműen a korábbi évszázadhoz csatlakozik, majd az eleinte csak bátortalanul, később egyre erősebben előtérbe nyomuló személyes líraiság, egyéni hangvétel kiteljesedése hozza meg a század utolsó harmadára a korszerű költészetet. Mint Mezei Márta egy korábbi tanulmányában írta: „Személytelenség, időtlenség, kevésbé lírai mű-